

A látomás alakzattana

1. Bevezetés

A látomás kérdésköre sokrétű, s ez a fogalommeghatározás lehetséges teológiai, egzisztenciális¹, történeti, vallástörténeti, művelődéstörténeti, pszichológiai, irodalmi stb. vonatkozásaiban is megmutatkozik. A probléma iránti érdeklődésemet több mozzanat keltette föl. Az Ószövetségi víziók és az Újszövetséget záró **Jelenések a Biblia** irodalmilag legbonyolultabb szövegei, az irodalmi, költészeti látomások pedig a költészeti kontextuson belül is igen különös, már-már önálló egységek, másfelől nem értelmezhetők a bibliai utalásrendszer nélkül. Az ókori források, az ókeresztény és középkori **látomásirodalom** gazdag rétege az európai művelődéstörténetben, vagy a 16–17. századi magyar prédikátorköltészet, a későbbi korok látomásos költői képei a fantázia és imagináció rendkívüli erejű nyelvi megvalósulásai. Dolgozatomban kísérletet szeretnék tenni a magyar költészeti víziók alábbi narratológiai, poétikai és retorikai kérdésének értelmezésére: szövegköziség, metaforikusság, műfaj, kombináció/kifejtés, a narratív jelenet, az imaginatív vízió, fantázia

¹ Ezek a kifejezések a Bibliában nem a testi szemekkel való, rendes, hanem a lélek elragadtatásában (extasis) való, különös látomást (visio) jelölik. A látomás a lélek rendkívüli élménye, amely aképpen jön létre, hogy a lélek annyira elmerül az őt foglalkoztató, az Istenre, annak titkaira, s Istennek és embernek, vagy népek egymáshoz való viszonyára és az elkövetkezendő eseményekre vonatkozó dologba, hogy a természeti környezet egészen elvész reá nézve és az isteni Lélek által egy más, emberfeletti világba emeltetik, II Kor 12:1–3. A lélek ebben a felvont, elragadtatott állapotban hangokat hall, csodálatos dolgokat lát, amelyek reá nézve isteni kijelentésekké válnak. A látomás tehát rendkívüli vallásos élmény, amihez egyfelől rendkívüli idők és körülmények, másfelől a léleknek bizonyos külön adottsága szükséges. Bibliai Lexikon. Budapest. 1935.

és érzékiség diszkurzusa, a látomásos képrendszer retorikája és az apokaliptikus motívumrendszer.

Az irodalmi és a nem irodalmi, költészeti és prózai látomásos szöveg/szövegrészlet, képrendszer problémái túlmutatnak a nemzeti filológiákon. Több szövegfajta érintkezésének eredményei, utalás- és jelképrendszerük eredendően intertextuális jellegű, a komparatív mozzanat pedig az összehasonlító irodalomtudomány körébe utalja a kérdést. Az elméleti vonatkozások hasonlóképpen, hisz a látomások hagyománytörténetében kibontakozott retorikai rendszer, nyelvi konvenció és a narratív szövegek eseménylogikája tudatosan és öntudatlanul is a közös zsidó-keresztyén művelődési alapra hivatkozik.

2. Intertextualitás

*Mindenfajta írásfolyamat heterogén történetek vagy diszkurzusfajták összeolvasztása, s miközben az egységet keresi, az írás rétegzett vagy kevert lesz*². Ez a komplexitás nemcsak a **Biblia**, hanem az irodalom, illetve a költészeti látomások jellemzője is, melyeknek szövegén keresztül [ugyancsak] más szövegek szólnak hozzánk³. A párbeszéd és az interakció már a bibliai szövegek között megkezdődik. Az Ószövetségi látomásokra az Újszövetségbeli könyvek felelnek, s különösen a legbonyolultabb rendszerű vízió, **A jelenések könyve** lenne értelmezhetetlen nélkülük. A költészeti víziók archetípusa önmagában is bonyolult struktúra, mert az elsődleges szövegközi háló az alapszövegen belül létrejön.

3. Metaforikusság

A bibliai, a vallásos és költői látomások érintkezésének még egy mozzanata érdemel figyelmet. N. Frye figyelmeztet arra, hogy az Újszövetségben nem lehet eredendően irodalmi művet látni, *annál fontosabb [azonban] tudni, hogy az irodalom nyelvén íródott: a mítosz és a metafora nyelvén*.⁴ Más helyen arról beszél, hogy *a költészet a diszkurzív nyelvezettel ellentétben az azonosítások nyelv-*

² Hartman 1995. 16.

³ uo.

⁴ Frye, 1995a

vét használja, amelynek alapja végső soron a metafora, mely szintén az azonosítás egy fajtája. Továbbá a spirituális nyelv metaforikus.⁵ A vallásos szimbolizmus, az Írás, másfelől az imaginációból táplálkozó művészi nyelv, kifejezésrendszer és szöveg között lényegi megfelelést tapasztalunk.

A metaforikus diszkurzuson belül játszódik le a folyamat, melyben a vallási nyelv a poétikai nyelvet felerősíti, *kifejezéseit a határokig feszítve s e határokon is túllépve*⁶. A vallási nyelv jellemzője nem a metaforikus funkció önmagában, hanem a metaforikus funkció egyfajta felerősödése⁷. A kifejezés és a metaforikusság intenzívvé válása a látomásos narratív és költői szövegeknek ugyan csak egyik központi vonása.

4. Poétika, műfajok

Aki látni akarja a Látomást, a tökéletes egészet, / Kell, hogy megszerelve lássa azt, Legkisebb / Részleteiben, és nem mint te / Igazságosság ellensége, kívánod: a tiéd szervezetlen / És havas felhő, zivatar és pusztító háború hordozója.

William Blake vízió-poétikája szerint e szövegek nemcsak retorikailag, hanem poétikailag is szabályozott szövegtípusnak tekinthetők. A látomásirodalom hagyománytörténete a metaforikus, mítikus, szimbolikus diszkurzusba illeszkedik, formatörténetileg pedig a zsidó-keresztyén mitológiából kinövő túlvilág-irodalom, halálirodalom, a csodatörténetek, álomelbeszélések, a középkorban elterjedt álomlátomások, az apokaliptika, próféciák, jövendölések műfaji tömbjeivel áll rokonságban.

A 16–17. századi magyar irodalomban a prédikátorköltészet, jermiádok, panaszdalok, históriás énekek, zsoltárok, prédikációk, versek, parabolák, a pokoljárások hordozzák a látomásos beszédmód elemeit. A későbbi századok a költészete transzformációk során át utal vissza erre a hagyományra, s elemzés tárgyát képezhetné az az interaktív viszony is, mely ily módon kibontakozik.

⁵ Frye 1995a

⁶ Ricoeur 1995. 114.

⁷ Ricoeur uo.

5. Kombináció/kifejtés⁸

A prédikátorköltők víziói a verses narráció, elbeszélő fikció körébe tartoznak. A példázathoz és a parabolikus beszédmódhoz hasonlóan történetszerűen kifejtett (tehát metonímikussá transzformált) metaforák vagy hasonlatok, melyben az elbeszélő folyamat összekapcsolódik a metaforikus folyamattal⁹. Barthes fogalompárja és a metonímikus montázs kategóriája azért alkalmas jellemzésükre, mert együtt hat bennük a narráció és a figuralitás, az eseményszerű, jelenetező és a képi, szimbolikus elem.

Batizi András **Meglőtt és megleendő dolgoknak teremtés-tül fogva mind az ítéletig való históriája** (1544), Bornemisza Péter **Az ítéletről** (Az konkolyos búza példázatjának magyarázatjából...) című verses elbeszélései e kettősséget példázzák.

6. Narratív jelenet

A látomásokban megszólaló személy tanú, mátyrón, testimonium, aki a megtapasztaló, látó nézőpontjából szólal meg. Másik szerepe a közvetítőé, aki a *Nekünk az próféták nyilván megmondották* (Batizi) tudatával szólal meg, illetve pontosan megjelöli a hivatkozott prófétai tanúságot: *Szem azt nem látta, fül sem hallotta, Ézsaiás mondja* (Bornemisza: **Isten városáról ...**).

Derridával ellentétben, aki szerint a narratológián innen és túl el kellene végezni az **Apokalipszis** elbeszélő hangjának aprólékos elemzését¹⁰, a narratív elemzés azért is indokolt, mert a reformáció prédikatori hagyományában Ezékiel, Dániel, Jeremiás, Ézsaiás, illetve **A jelenések könyve** alapján egy szcénikus keretbe vagy narratív jelenetekbe foglalt látomásos elbeszéléstípus alakul ki. A narratív folyamatot, az eseménylogikát és történetszerkezetet az előkép, a prófétikus álom, álomelbeszélés vagy látványsorozat rendje szabályozza. Az egymásrakövetkezés és a temporális kifejtés, valamint az archaikus elbeszélő múlt, a jelen és a jövő idő síkjainak vál-

⁸ Az olvasónak itt [1Móz 32] egyfajta metonímikus montázssal van dolga: a témák — Átkelés, Küzdelem, Névadás, Éltkezési Rítus — kombinálódnak, nem pedig „kifejtődnek”. R. Barthes: *The Struggle with the Angel*. Id. Hartman, 1995, 18. o.

⁹ Ricoeur 1995. 89.

¹⁰ Derrida. 1993. 76.

toogatása ehhez alkalmazkodik. Ricoeur a parabolánál tapasztalja, hogy a metaforát az egész struktúra hordozza, maga az elbeszélés, ez tölti be a szóképfunkcióját, s az elbeszélés jelenetszerűsége az, ami a parabolában metaforikusan működik.¹¹

Az idézett Batizi- és Bornemisza versek, vagy **A végítélet közlegése** címen ismert és folklorizálódott Bornemisza-változat a jelenetező narráció formájába foglalják a prófétikus könyvek és/vagy a **Jelenések** eseménysorát. Az **Ördögi kísértetek** fragmentum-szerű tömbjei ugyancsak kis parabolisztikus szcénák.

7. Imaginatív vízió, fantázia és érzékiség

A diszkurzuselméleti megközelítés az ihletettség, inspiráltság¹² jelenségére visszavezethető vonással találkozunk az irodalmi látomásoknál. A próféták és rabbik az isteni csodatétel, megvilágosodás által kerülnek különleges állapotba, ez az, ami elbeszélésüket inspirálttá teszi, és élesen megkülönbözteti az egyéb beszédmódoktól. *A Lélekben elragadtatott ember, különösen mikor meglátja Isten dicsőségét, vagy amikor általa Isten szól, szükségszerűen nem gondol magára, mert beárnyékolta az isteni erő.*¹³ A költői alkotó képzelet és a feltáró víziók átörökítenek valamit ebből az elragadtatottságból. Kafka így számol be erről: [A látnoki állapotokban] *testestül lelkestül részese voltam minden sugallatnak, de engedelmeskedtem is minden sugallatnak, és amelyekben nem csupán a magam határain éreztem magam, hanem általában véve az emberinek a határain. Csupán a lelkesültség nyugalma, miként az feltehetőleg a látnok sajátja, hiányzott mégis ezekből az állapotokból, ha nem is teljességgel.*¹⁴ Ruskin a szív és a belső természet imaginatív vízióját a közönséges fantáziával állítja szembe. A látomásosságban rejlő alkotói energia ugyanígy szembeállítható a logikai megismeréssel, vagy a meggyőzés szándékának erőssége a fogalmi jelentés gyengeségével.¹⁵ A költői szövegek metaforikus látványisága nem irraci-

¹¹ Ricoeur 1995. 104–105.

¹² W. Vogels 1992. Ricoeur 1996. Hartman 1995.

¹³ Tertullianus 1985. 65o.

¹⁴ Franz Kafka: **Napló**, 1911. 3. 28. in. **Naplók, levelek**. Budapest. 1981. 23. o.

¹⁵ Il existe donc deux especes de discours, qui different a la fois par leur structure (l'un est déductif, l'autre narratif) et par leur fonction: l'un sert a faire con-

onális álomtartalmak, hallucinációk elbeszéléséből következik, hanem azoknak a jelenségeknek a megjelenítéséből, melyek az ihletett nyelvhez hasonló hangvételt és képalkotást igényelnek.

A magyar hagyományban a megrázkódtatásokkal teli korszakok, lázongások, forradalmak mozgósítják a látomásos diszkurzust, melyet még a 19. században is meghatároz a próféta-, látnok- és a nemzetét féltő költő-szerep érintkezése. Szkhárosi Horvát András **Az átokról** és Vörösmarty Mihály **Előszó** című verseinek vízionáló beszédmódja, a tónus elsöprő ereje, a képeket feszítő arányok ennek az energiának a lecsapódásai.

8. Látomásos képrendszer

*Olykor felmerült a kérdés: vajon a látomásról szóló beszámolók, amelyek oly gyakoriak a próféták írásaiban, nem egyszerűen csak stílus-eszközök valamely gondolat, eszme nyelvi formába öltöztetésére, kifejezésére.*¹⁶ A bibliakutatók körében felmerült kétely is alátámasztja a látomásos beszédmód rendkívüli retorizáltságát. A kivételes imaginatív erő a zaklatottság vs rend pólusai között ingázva hozza létre a Blake-gondolat szervezettség-igényének megfelelő szerkezetet. Motivikusan az alábbi rétegek különülnek el és/vagy jelentkeznek egymással átfonódva: kozmikus elemek, testi pusztulás, apokaliptikus képek, átok, büntetések, csapások, ítélet, tüzeső, végpusztulás. A motívumokat a percepció két változata, a vizuális elem, a látványi élmény és az auditív elem, a hallás-élmény alakítja egymást erősítve.

*Az mind mostan látom, / Hogy mind az egész föld majd siratja magát.
/ Az hold megepedett keserűségében, / Sírnak az csillagok, bújdosván folyókben, / Ohajt az szegény nap / Az ködben s megdőglöitt keserűségében.*

Ismeretlen szerzők [16–17. sz.]: **A végítélet közelgése**

Az napban, az holdban nagy jegyek löttének, / Éhség, szükséges, dögballalok löttek, / Nagy földindulások, nagy badak voltanak, /

naitre la vérité, l'autre a agir (puisque ce ne peut être la fonction première de ces histoires que de transmettre la vérité: elles le font de façon indirecte et imprécise). L'Écriture, quant à elle, n'est faite que de ce deuxième discours; il en découle que son contenu notionnel est faible mais sa force de persuasion, grande. Todorov 1978. 126. o.

¹⁶ Haag 1989.

Tengernek zúgási immár sokak voltak.

Batizi András: **Meglőtt és megleendő dolgoknak** (...)

*Ércce válik fejed felett a szép csillagos ég,
Vassá válik talpad alatt az nagy jó zsíros föld,
Port, harmatot, aszú hamut észik az aszú föld,
Megrepedez, úgy panaszol reád az szomjú föld.¹⁷*

Szkhárosi Horvát András: **Az átokról**

Az irodalomban ritkábban jelentkezik az Éden, a Paradicsom, a Menny víziója, a mennyei város képrendszere, mint a Purgatórium, Pokol. A **Jelenések** mennyei Jeruzsáleme, Énokh trónlátomása és az égi utazás, mely az Ez 1,10. elemeire épül, a Perpetua és Felicitas vértanúságát elbeszélő szöveg¹⁸ égi víziója, az **Isteni színjáték** Fényfolyó és fényrózsa című 30. éneke olyan példák, melyek *a közös képzelet lehetőségeihez mérten, a szimbolikus átvitelnek köszönve, a tiszta fény eszkhatólójához közelítenek.*¹⁹

Bornemissza **Isten városáról, az mennyországról való énekének** egyes tömbjei, vagy A Teremtő dicsérete Szenczi Molnár Albert **104. zsoltárában** egy olyan harmónia képét villantja fel, mely noha része a látomás hagyománytörténetének, magyar nyoma alig vannak. A történeti mintáktól eltávolodva, modern kori rezignációval átítatva, transzformáltan, mégis Kosztolányi Dezső **Hajnali részegségének** alaphelyzete idéz valamit az égi csoda megpillantásának harmonikus állapotából (*Én nem tudom, mi történt velem akkor, / de úgy rémlett, egy szárny subant felettem*).

9. Retorikai rendszer, alakzatok, trópusok

J. Cohen alakzattana értelmében a költészet az intenzitás, a szélsőség keresése, a jelölt dolgok sarkítása. A vizsgált alakzatok, mint a keresés a nyelvi eszközei (ellentmondás, oximoron, ellentét, im-

¹⁷ Igen érdekes a Szkhárosi látomás egybevetése Énokh könyvével: *Lángoló tüzet láttam és a hegvek között olyan helyet, ahol valamennyi ég egybeolvadt. És az égi tüzek oszlopai mellett mély szakadékot láttam, itt pedig olyan tűzoszlopokat láttam lezuhanni, amelyeknek sem elejét, sem végét nem lehetett látni. A szakadék fölött pedig olyan helyet láttam, amely fölött nem volt égboltozat, alatta nem volt a föld alapja, nem volt rajta víz és nem élt rajta madár, hanem sivár és irtózatos hely volt.* Henoch 1945. 49.

¹⁸ Vértanúakták 1984. 75–90.

¹⁹ Hulin 1985.

pertinencia, antifrázis, hiperbola, túlzás stb.²⁰, a látomásban is hangsúlyos szerephez jutnak, melyet Lausberg a halmozás, ezen belül pedig az evidencia típusaként tárgyal.²¹ Az alakzatok mint az *érthetőségből az érzékelhetőbe* visszavezető eszközök külön jelentőségűek az erőteljes érzéki közegű és megnövekedett retorizált-sági fokú nyelven megszólaló látomások esetében.

A hiperbola a *megbeült képzelő erőnek is az ő figurája* (Révai M.), és a nagyítással együtt a rendes mértéket meghaladó tárgyakról való beszéd velejárója.²² *Mint a metafora, a hiperbola is feloldható a hasonlítás formáiban (...) és mint gondolatalakzat lehet az evindetia erősítése is.*²³ A **Rhétorique générale** a hozzáadással keletkező metalogizmusok körében tárgyalja az ismétléssel, parabolával, logikai és kronológiai inverziókkal együtt. A túlzás és fokozás a retorikában patetikus, a költészetben affektív hatású.²⁴ Hocke szerint a nagy barokk prédikációs irodalom szívesen folyamodik a paradoxiókhoz, hiperbolákhoz, manierista paralogizmusokhoz.²⁵ Az imaginációt, képi fantáziát mozgósító alakzatok szötteésébe a kombinálható trópusok sorát ékeli be.

Füst Milán jeremiádjának fokozásai, hiperbolái, párhuzamosságai és ismétlései ennek a beszédmódnak egyik változatát tükrözik.

S mégis szava dörgött, szavától megállt a malom, megrendültek / a dombok. / Sírt az Istenség. Mert mintha dobokat vernének a fülébe, tompa / dobot / S erre felelné a hegyomlás s a hegyomlásnak felelné a tenger... / Oly nagygyá nőt előtte s oly szentté az öregség ősi nyomora.

(Öregség)

²⁰ in. Thomka szerk. 1996.

²¹ *Die lebhafteste Detaillierung setzt gleichzeitige Augenzeugenschaft voraus, die als Teichoskopie „Mauerschau“ real auftritt und die für abwesende (vergangene, gegenwärtige, zukünftige) Gegenstände durch eine Phantasie-Erlebnis (fantasia, visio) Die (in der Phantasie erlebte) Gleichzeitigkeit wird durch das historische Präsens ausgedrückt. Der Reproduktion des vom Autor für sich in Anspruch genommenen Phantasie-Erlebnisses im Hörer dienen Formeln wie cernas, credas, ponite ante oculos, figure-toi, as vus.* Lausberg 1979. 118.

²² Quintilianus 1913. IX. könyv. 155.

²³ Szabó-Szőrényi. 1988.

²⁴ Lausberg 1979. 75.

²⁵ Hocke 1959. 147.

10. Apokaliptikus motívumrendszer

Az apokaliptikus beszéd- és elbeszélésmódok a próféták és evangélisták szótárát, jelképrendszerét bővítik és variálják évszázadokon át, egészen addig a pontig, míg a Vég tudata és értelme többé már nem a történelmi minták szerint alakul. Kermode szerint *az idő tartama és szerkezete egyre kevésbé támasztotta alá az apokalipszis illusztrációit, melyek virágkorukat élték a középkori ablaküvegeken és illuminációkban. Ez volt az a pillanat, amikor az apokalipszis rettenetét magába szívtá a tragédia.*²⁶ Derrida nem a bibliai szerkezet irodalmivá válására, hanem arra figyelmeztet, hogy *az apokalipszis szónak sehol sem az az értelme, amivel később ruházták fel a franciában és más nyelveken: vagyis sehol sem jelent rettentő katasztrófát.*²⁷ Az irodalmi hagyomány mégis leggyakrabban az apokaliptikus eseménysor (hanyatlás, birodalom, átmenet, földi mennyország) szakaszait, narratív jeleneteit követi. A képi, emblematicai, illetve a 11. századra kialakult ikonográfiai örökség a nyelvi és képi szerkezetekben a harsona, trón, jobb/bal oppozíció, könyv, könyvtekercs stb. elemeit hagyományozza tovább.

11. Motívumok

A költői látomások alakzattánát az alábbi nyolc motívikus elem kombinációja/kifejtése alkotja:

1. A kozmikus katasztrófa elemei
2. Testi pusztulás
3. Apokaliptikus képek, tűzeső, végpusztulás
4. Átok, büntetések, csapások, ítélet
5. Vizuális elem: látványi élmény
6. Auditív elem: hallás-élmény
7. Trónlátomás, mennyei város

A testi pusztulás képrendszere tűnik kétségtelenül a legegyszerűsebbnek, transzformációra legalkalmasabbnak. A 16.-tól a 20. századig e metaforikus szövegdarabok távolodtak el legjobban az archaikus hagyománytól, mégis ezek mentik át a lelegevlenebb módon az emberi kiszolgáltatottság tudatát.

²⁶ Kermode 1987. 584.

²⁷ Derrida 1993. 38.

Csontom széllel elbányatnak, / Testem rólok szakadoznak, / Ízről ízre mardostatnak, / Férgek miatt rágattatnak.

Tordai Névtelen: **De fidutia in Deum**

Csak látjuk most, testünk hová teszik, / Mert ha meghal, mint dögöt ki-viszik, / Az férgeknek szalonnául teszik, / Az fekete földbe béenyésztik. // És a földbe ha megemésztetik, / Ő tetemi ismét kivettetik, / Dobosságban, rütségben látszatik, / Tetemkápólnába bévetetik.

Bornemisza Péter: **Az ítéletről**

*Testünknek bőre, mint az kemence, elszáradt, elégett,
Az nagy éhségnek ő tüze miatt ugyan megsült, veszett.*

Ismeretlen szerző: **Jeremiás próféta könyörgéséből**

*Röntenetes szó: embert jegyeznek undok gonosz férgek,
Kik olyaténok, miként az disznók, avagy undok ebek,
Az okádásra, az undok sárra akik visszatérnek.*

Bornemisza Péter: **Isten városáról, az mennyországról való ének**

Fogytán van a napod (...) / Véred megsűrűdött, / Agyvelőd kiapadt

Vörösmarty Mihály: **(Fogytán...)**

*Szél s víz csap a csupasz szőlőtőre, / Lúdbőrzik az agyagos domb bőre,
/ elomlik és puba sárrá rothad, / mint mezitlen teste egy halottnak.*

Babits Mihály: **ősz és tavasz között**

*Akkorra én már mint a kő vagyok; / halott erdő, ezer rovátka rajza,
/ oly jó tényérnyi törmelék / akkora már a teremtmények arca. // És könny helyett az arcokon ráncok, / csorog alá, csorog az üres árok.*

Pilinszky János: **Apokrif**

A látomások és az idézett látomásos szövegdarabok komplex képekből építkeznek. Diszkurzív rendjükben a kombinált trópusoknak²⁸ és a szimbolikusságnak van kiemelt szerepe. A lélek felemelkedéseinek és alászállásainak térbeli túldimenzionáltsága (mennyföld-pokol) is közös képrendszert, kozmikus egyetemességet alkot.²⁹ A beszélő érzelmi felfokozottsága, a hallás- és látás-élmények intenzitása az, aminek a kifejezés hatásossága, a paradoxon és a hiperbola útján történő felerősítése³⁰ megfelelni igyekszik. A komp-

²⁸ Lausberg 1979. 79.

²⁹ P. Diel szerint ez a politeizmusra és a monoteizmusra egyaránt jellemző.

³⁰ Ricoeur 1995. 120.

lex képek trópusok halmozásai, amiket e beszédmód jellegzetes alakzatai (hasonlat, ismétlés, anafora, epifora, morfémarímek, alliteráció, tőismétlés, szóismétlés, a paralelizmusok változatai, mondatpárhuzam, fokozás, hiperbola, túlzás, ellentét/antitheton, körülírás) tesz még expresszívabbé. A bővítés/elhagyás, részletezés/elliptikusság szembeállításban az adjekció eszközeinek van nagyobb szerepe. A képekbe foglalt arányok, méretek a nagy, sok, mérhetetlen, beláthatatlan, erős, félelmetes fogalmakkal jellemezhetők. A túldimenzionáltság (a lélektani szintek — tudati/tudatalatti — nyelvi térbeliesítését idézve) szimbolikusan lehetővé teszi, hogy a beszélő egyetemes látomásban átfogja a földi létezés kozmikus feltételeit³¹, s benne kijelölje önmaga alaphelyzetét.

Budapest

Thomka Beáta

Bibliográfia

- Bachelard, Gaston: 1960 *La poétique de la reverie*. Paris.
- Bataille, Georges: 1957 *La littérature et le mal*. Paris.
- Cohen, Jean: 1996 *Alakzatelmélet*. In: Thomka szerk.
- Derrida, Jacques–Kant, Immanuel: 1993 *Minden dolgok vége*. Budapest.
- Diel, Paul: 1975 *Le symbolisme dans la Bible*. Paris.
- Dubois, Jacques et al. [Groupe M]
 1970 *Rhétorique générale*. Paris.
 1990 *Rhétorique de la poésie*. Paris.
- Eco, Umberto: 1981 *Simbolo*. [Enciclopedia] Vol. XII. 877–915. Torino.
- Frye, Northrop
 1970 *The Keys to the Gates*. In: *The Stubborn Structure*.
 1995a *A nyelv kettős látása*. Pannonhalmi Szemle. 1–4. sz.
 1995b *A Biblia igézetében*. Hermeneutikai Füzetek 4. Budapest.
 1996 *Kettős tükör. A Biblia és az irodalom* (*The great Code: the Bible and Literature*). Budapest.
- Fabinyi Tibor
 1987 szerk. *A hermeneutika elmélete 2*. Szeged. 565–591. o.
 1994 *Szóra bírni az Írást. Irodalomkritikai irányok lehetőségei a Biblia értelmezésében*. Hermeneutikai Füzetek 3. Budapest.
 1995 *A szem és a fül*. Pannonhalmi Szemle. 1. sz. 39–52.
- Gyenis Vilmos: 1968 *Késő-barokk és népies irodalom. A 18. századi protestáns víziók*. Itk. 1–23.
- Haag, Herbert: 1989 *Bibliai Lexikon*. Budapest. 1989.

³¹ Diel 1975.

- Hartman, H. Geoffrey: 1995 Küzedelem a szövegért. Pannonhalmi Szemle. 4. sz. 6–22.
- Henoch: 1945 [1989] Apokalypsise. Hamvas Béla bev. és ford. Budapest.
- Hocke, Gustav René: 1959 Manierismus in der Literatur. Hamburg.
- Hulin, Michel: 1989 La face cachée du temps. Paris.
- Kermode, Frank: 1987 A vég. In: Fabinyi T. szerk.
- Komlowszki Tibor szerk.
1979 A régi magyar vers. Memoria Saeculorum Hungariae 3. Budapest.
- Molnár Ambrus–Dr. Szigeti Jenő
1984 Református népi látomásirodalom a 18. században. Theologiai Tanulmányok. Budapest.
- Lausberg, Heinrich: 1979 Elemente der literarischen Rhetorik. München.
- Redl Károly szerk. 1988 Az égi és a földi szépről. Források a későantik és a középkori esztétika történetéhez. Budapest. Ricoeur, Paul
1975 La métaphor vive. Paris.
1992 Az „Isten országa” Jézus paraboláiban. Protestáns Szemle. 2. sz. 95–99. o.
1995 Bibliai hermeneutika. Hermeneutikai Füzetek 6. Budapest.
- Quintilianus, M. Fabius: 1913 Szónoklattana. Prácer Albert ford. Budapest.
- Schmitz, W. 1934 Traum und Vision in der erzählenden Dichtung des deutschen Mittelalters.
- Szabó G. Zoltán–Szörényi László: 1988 Kis magyar retorika. Budapest.
- Swedenborg, Emanuel: 1993 Menny és pokol látottak és hallottak szerint. Debrecen.
- Tertullianus: 1986 Művei. Ókeresztény Írók 12. k. Budapest.
- Thomka Beáta: 1993 A kinyilatkoztatás alakzattana; ____ Az ars moriendi és a látomásirodalom. In: Áttetsző könyvtár. Pécs.
1996 szerk. Az irodalom elméletei 1. Pécs
- Todorov, Tzvetan: 1978 Symbolisme et interprétation. Paris.
- ***
- 1984 Vértanúakták és szenvedéstörténetek. Ókeresztény Írók. 7. k. Bp.
- Vogels, Walter: 1992 A Biblia ihletettsége nyelvészeti szempontból. Protestáns Szemle. 3. sz. 170–177. o.
- Voigt, M.: 1924 Beitrage zum Vison-Literatur im Mittelalter.

Függelék

Népi látomásirodalom

A 18. század református népi látomásai, látomásos elbeszélései az egyházi folklór irodalom körébe tartoznak. Beszédük ihletettsége annak következménye, hogy a vízióikról beszámoló, azokat lejegyző, vagy éppen imaginatív tapasztalataik miatt perbe fogott *látók*, a prófétáktól átvett modellek hű követői. Megnyilatkozásaikban az alapszövegekre való hivatkozások, a saját szerepkör tisztázása (látó, halló, tanú, tanúságtevő), a meggyőzés és a tanító célzat, tanulság, jövődőlés és alkalmazás szakaszait járják végig. Vízió-próféciaik következtében a hitehagyás, eretnekség, hamis tanok terjesztése, a református vallásra való áttérés és aktivizáló, forradalmasító igehirdetés, buzdítás, lázítás miatt ítélkeznek felettük.

Schultz Györgyről írják kutatói: *Igen érdekes és tanulságos lenne a Hetedik trombita szövegének tanulmányozása abból a szempontból, hogy a prófétai iratok*

milyen batással voltak a 18. századi magyar néplelékre. Hiszen kétségtelenül megállapítható, hogy az ótestamentumi prófétáknak és a Jelenések könyvének az érzékeny, fogékony vallásos képzeletet élénken izgató látomásai ott rajzoltak György próféta lelki világában. Ezekről a látomásokról, képektől felizgatott, az elragadtatásig felfokozott lelkiállapot önkéntelenül is hasonló képek és látomások teremtésére és átélésére ösztönözte a prófécia olvasóit és hallgatóit.³² Ennek a szövegtípusnak a körébe tartoznak a Hét látások, melyeket látott Szent Péteri Juhász János Szent Mihály nap után 1724. Esztendőben, Schultz György 1752-ből fennmaradt első kézirata, a Hetedik trombita, a Gál József-féle látomás, mely 1734-től kéziratban terjed, Gál József periratai, kihallgatási jegyzőkönyve (1750. Simontornya) stb.

A látnoki állapotokra vonatkozó dokumentumoknak³³ azon részleteit idézem, melyben elbeszéli a titok feltárulkozására, az isteni üzenet befogadására való készenlétnek a prófétáktól örökölt helyzetét, állapotát.

„esmét más szövegeket hallottam, még akkor sem látván senkitis, ugyan azért is jobban megrémülvén el hanyatlottam és azon etsvétül fogvást, melly csütörtök este vala, következet szombatnak északáján este tisz óráig a földön feküdtem, az alatt más egyéb szövegeket is jeleket, és körülöttem álló hoszu öltözetben volt, két Tanítónak hosszas sok rendbéli kérdéseket, feleleteiket hallottam, azomban a föl-
lébb említett időben föll tenyiszedtem s magamhoz térvén (...)

Ezen Ament mondásomra adatik szöveg jobb kezem felül a sötétben semit nem látván ezt mongya az Ur: meg vagyon írva Jeremiásnál a 17.-dik rész 5. versben: Átkozot férfiu ki bizik emberben (...)

Ezeket a szöveget halván vigezetre félemlésben elájulván el hanyatlott estem. Látván Jobb és bal kezem felül két tanított állanyi bokáig való fehér ruhában, ruhájoknak színe mint a hó, egy időbéli mind a kettő, Ésaíasnál a 65. rész 19. vers, 20, 21, 22. hajaik mind a kettőnek vállokig érő finyes, mind a tűz láng, a jobb kezem felül való tanítónak láttam egy asztalt előtte, két sacramentomnak jeleivel lenyi, egy nyitott könyvel (...)

Ezen szóknak utána meg álopodik mind a két Tanító a szólásban, nap keletre nizek föl függesztett szemekkel, nap kelet felül láttunk egy nagy finyessiget föl jönni, hogy példának okáért hasonlításban mongyam ki, mint a köd földtől szokot föl szakadni, föl migyen az ég felé, ismét el terül a Égh alá és a föld fölöt, abbul a nap Kelet felül föl jövő finyessigéből láttunk egy Dicsőssiges Királt ki teczenyi, az 24. vinekkel edgyüt, nigy Lelkes állatokkal, 12 Seraphim Angyalokkal, az melyeknek valának hat hat szárnyai. Ketteivel orczájokat földözik ketteivel lábaikat takarják, ketteivel pedig röpülének vala (...)

³² Molnár–Szigeti 1984. 28.

³³ uo. 80–81, 91, 96–97.